

ДУЧИЋ КАО СРПСКИ КУЛТУРНИ ИДЕАЛТИП (Јован Дучић у сећањима и критичкој есејистици Милана Кашанина)

ЈАНА М. АЛЕКСИЋ*

С а ж е т а к. – Милан Кашанин је током књижевнокритичке активности више пута скретао пажњу на уметничке домете дела Јована Дучића. Иза себе је, међутим, оставио два за нашу историју књижевности значајна огледа о лику и делу Јована Дучића. Први, „Усамљеник“, објављен је у 401. свесци *Летописа Мајице српске*, 1968. године, а убрзо потом у гласовитој Кашаниновој монографији књижевноисторијских огледа *Судбине и људи* (1968). Текст о Јовану Дучићу нашао се исте године, као предговор, међу корицама Задругиног издања Дучићевих *Песам*, као 410. књига 61. Плавог кола. Други есеј, мемоарско-евокативног карактера али са елементима књижевне критике, насловљен „Јован Дучић“, најпре је изашао у оквиру 406. свеске *Летописа*, 1970. године, а четири године доцније у књизи *Сусрећи и њисма*. Анализом ових огледа покушаћемо да расветлимо колегијални и пријатељски однос два српска књижевна великана, као и да систематизујемо Кашанинову критичку мисао о Дучићевом песничком, путописном и есејистичком опусу. Помнијим културолошким и културноисторијским испитивањем генезе ових огледа, али и њихових порука, указаћемо и на неколико кључних становишта Кашанинове имплицитне културне идеологије коју пројектује на лик и дело Јована Дучића. У Кашаниновој смелој рехабилитацији дела Јована Дучића 1968. препознаје се синкопирана динамика једног значајног тока српске културне историје у идеолошки пренапрегнутом XX веку.

Кључне речи: Јован Дучић, Милан Кашанин, културни тип, културни образац, култивирање духа

Наше потпуније и правоверније разумевање културне прошлости омогућују сведочанства која великани епохе остављају иза себе у облику дневника, мемоара, аутобиографија или, пак, есејистичких фрагмената и писама. Место Јована Дучића у српској књижевности, премда за његова живота, већ успостављено, морало се касније изнова потврђивати и проверавати, сагласно менама односа које је културна јавност у различитим политичко-исто-

* Институт за књижевност и уметност у Београду, имејл: tiamataleksic@gmail.com

ријским приликама успостављала према њему. Међутим, да би се склопио што целовитији мозаик како његовог дела, тако и његове личности, неизоставно се морају имати у виду критички и мемоарско-есејистички радови великог Дучићевог поштоваоца – Милана Кашанина. Кашанин је о Јовану Дучићу писао и као књижевни критичар и као вишегодишњи познаник за кога га везују ведре успомене.

Сачувани књижевноисториографски извори и записана сећања пружају нам могућност да испратимо генезу Кашаниновог познавања Дучићевог стваралаштва. Радознали а сиромашни новосадски гимназијалац на распусту код имућнијег друга на мађарском острву Чепел утољује своју неутаживу жеђ за књижевношћу, између осталог ишчитавајући стихове већ тада реномираног песника, објављене у Српској књижевној задрузи 1908. године. Живописан је Кашанинов опис првог доживљаја Дучићевих песничких слика који отвара мемоарски есеј у књизи *Сусрети и писма*:

После Змаја Јована Јовановића и Војислава Илића, Јован Дучић ме збуњивао и одбијао. У његовој збирци једна једина строфа ми се одистински свидела: прва строфа из прве песме која носи наслов *Залазак сунца*. То што је стојало у тој строфи – бакарно небо, река пуна вечерњег жара, црна шума, воденички точак промуклог гласа – стојало је преда мном. Ја нисам само то читао, него сам, гледајући Дунав и супротну обалу, то и посматрао. Први пут сам, кроз ту строфу, осетио јединство себе и природе и први пут открио истоветност себе и песника. Не могући је не понављати, запамтио сам ту строфу једном заувек. Доцнији стихови Дучићеви били су узвишенији и лепши од ње, али их нисам читао кад ми је било четрнаест година.¹

Током своје ране критичке активности потоњи загребачки студент, аустроугарски војни обвезник на одсуству и сарадник *Обзора*, *Савременика* и *Књижевној Јуџи* Дучића у неколико наврата помиње као писца велике књижевне културе који уноси формалне и стилске новине у књижевноисторијски низ. Дучић је, према овом скрупулозном књижевном критичару, изразити представник српске лирике који се непрестано усавршава. На пример, Кашанин аутора *Нечистије крви* и *Божјих људи* не сматра формалним превратником у прози, равног Дучићу и Ракићу у српској лирици.² Компаративно посматрајући уметничка достигнућа у прозној и песничкој продукцији, Кашанин у приказу књиге новела Марина Бега у *Савременнику* исте године тврди да у тадашњем роману нема изразитијих представника, еквивалентних Војновићу у драми, нити у новели „ко би значео колико Дучић у лирици“.³

Слично виђење износи приликом оцене духовних кретања и уметничких силница током модерне српске књижевности 1918. године у тексту о поетици Милутина Бојића. Том приликом истиче да су српску књижевност, која се пред Први светски рат попела „до висине на којој прије, у једном тренутку, никад није стајала“, превасходно красили радо-

¹ Милан Кашанин, *Јован Дучић*, *Сусрети и писма*; Пронађене ствари; Мисли, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2004, стр. 53.

² Milan K[ашанин], „Borisav Stanković“, *Obzor*, br. 232, 26. VIII 1917, str. 2–3.

³ Milan Kašanin, „Marin Bego: Novele“, *Savremenik: ljetopis Društva hrvatskih književnika*, 1917, XIX, str. 367.

ви представника различитих књижевних родова са неоспорним европским квалитетима. Међу њима, у поезији, посебно место заузима Јован Дучић, једини се, уз Светислава Стефановића, непрестано развијајући, али уз опаску оштрог критичара да је „себе нашао тек око 1910., то јест откад је почео обдјелавати у лирици 'филозофију срца' и почео писати сјајне огледе из књижевности и још сјајније путописе“.⁴ Сматрајући да је предуслов за културно писање изграђена књижевна култура, Кашанин у програмском есеју „Вештина писања“ Дучића издваја као пример доброг стилисте у путопису.⁵

О овом лиричару ентузијастични критичар беседи на предавањима о јужнословенској књижевности која држи у Новосадском магистрату, током октобра 1918. године. Једно од њих меморише и Милош Црњански у својим гласовитим *Коменџарима*, урањајући их у помало гротескну слику ослобођења Новог Сада, као „једне од највеселијих фарса рата“: „У згради Општине, међутим, Кашанин већ држи литерарна предавања и говори о величини поезије Дучића. Ја седим међу слушаоцима и слушам то, без икакве зависти, још увек у похабаном оделу бившег официра и нико ме не познаје и нико не зна.“⁶

Аутентичност Дучићеве поезије потоњи париски студент наглашава и у писмима своје најбољем другу Светиславу Марићу, ономе коме искрено и без зазора може изнети сваки свој став и мишљење: „Дучић није већи таленат ни од Змаја ни од Јакшића, али је *већи њесник* од њих двојице: зато што је боље васпитан и што је више доживео“.⁷ Бранећи другом приликом актуелност Дучићевих поетских радова од негативних коментара свога друга, Кашанин ће његову поезију винути у европске висине: „Не знам шта грдиш Дучића. Та он већ петнаест година пева 'космичке песме'! Данас је он раван сваком у Европи. Нема он више никакве везе с модом.“⁸

Познанство са Дучићем наступа седамнаест година пошто се радознали, пркосни и књижевних заноса жељни ученик Српске православне велике гимназије сусрео са његовим песмама. Први утисци о лику песника не умањују почетно Кашаниново мишљење о његовим стиховима и путописима које је објављивао у *Српском књижевном илустрици*. Напротив. Млађи сарадник у новој серији најзначајније књижевне публикације прве четири деценије XX века поред изузетног дела уверава се о изузетности песникове личности. Површно познанство ће после три године прерасти у пословну сарадњу. Сада се новостечени Дучићев дружбеник и пажљиви саговорник налази у улози иницијатора за штампање песникових сабраних дела у оквиру Библиотеке савремених југословенских писаца у издању Народне просвете Анатолија Ивановића.⁹

⁴ Milan Kašanin, „Milutin Bojić“, *Savremenik: ljetopis Društva hrvatskih književnika*, 1918, br. II, str. 88, 90.

⁵ Milan Kašanin, „Veština pisanja“, *Veliki kalendar Književnog Juga*, 1919, str. 103, 112.

⁶ Милош Црњански, *Поезија*, Сабрана дела, Београд: Просвета et. al., 1966, стр. 67.

⁷ Милан Кашанин, Светислав Марић, *Прейиска двојице младића*, приредио Предраг Букадиновић, Нови Сад: Матица српска, 1991, стр. 168. (Из писма Светиславу Марићу из Париза од 1. августа 1919)

⁸ *Нав. дело*, стр. 226. (Из писма Светиславу Марићу из Француске од 25. марта 1921)

⁹ О новопокренутој библиотеци и првом њеном издању, тадашњи сарадник *Лейбиуса*

Испољивши несмањено интересовање за све што је овај већ тада проминентни српски књижевник написао и објавио, Кашанин се током свог дугог полихисторског рада више пута изјашњавао о Дучићу као врсном књижевнику. Своја запажања, међутим, систематизовао је у два наврата. Најпре у књижевноисторијском огледу, „Усамљеник“, објављеном у *Летопису Матице српске*, 1968. године,¹⁰ а убрзо потом у гласовитој монографији књижевноисторијских огледа *Судбине и људи* (1968).¹¹ Тај есеј о Јовану Дучићу нашао се исте године, као предговор, међу корицама Задругиног издања Дучићевих *Песама*, као 410. књига 61. Плавог кола.¹² Дучићу се Кашанин још једном вратио, у есеју мемоарско-евокативног карактера али са елементима књижевне критике, насловљеном „Јован Дучић“. Ово Кашаниново сећање на пријатеља из минулих времена најпре је изашло у *Летопису*, 1970. године,¹³ а четири године доцније, у књизи *Сусрети и њисма*.¹⁴ Наративном делу есеја је, као илустрација, приложена и изабрана кореспонденција са песником.

Оба огледа откривају не само Кашанинов лични и критички, већ и културолошки став о Дучићу писцу и културној појави. Подједнако, међутим, у овим текстовима читава се духовни профил и позног Кашанина. Опречне иницијалне утиске, а потом и одушевљење Дучићевом књижевношћу његов млађи пријатељ је у сумарним опсервацијама, након преваљеног интелектуалног успона а са позамашнијим пртљагом животног искуства, преобразио у узорни културни тип. Будући личност великог образовања, широких интересовања, оформљених естетичких критеријума за просуђивање дела књижевности и уметности, као и са кристализованим унутрашњим културноидеолошким постулатима, аутор *Судбина и људи* и *Сусрети и њисма* очигледно, без већих предрасуда и личних анимозитета, могао је лако да оцени уметничке квалитете једног књижевника и сагледа његово место на српској културноисторијској мапи.

Кашанинове монографије у којима су објављени есеји о Дучићу садрже претекла духовна обележја историјски пресретнуте грађанске епохе и њених представника, чији су одједи деловања у социјалистичкој Југославији морали бити пригушени. А стремљење кул-

Матице српске известиће јавност у двама критичким белешкама у 320. књизи. (Видети: Милан Кашанин, *Библиоотека савремених југословенских њисаца*, Летопис Матице српске, књ. 320, св. 2, мај 1929, стр. 300. и Милан Кашанин, *Сабрана дела Јована Дучића*, Летопис Матице српске, књ. 320, св. 2, мај 1929, стр. 300–301)

¹⁰ Милан Кашанин, *Усамљеник* (Судбине и људи 11), Летопис Матице српске, књ. 401, св. 4, април 1968, стр. 351–372.

¹¹ Милан Кашанин, *Судбине и људи: огледи о српским њисцима*, Београд: Просвета, 1968. Цитати у раду наведени су према следећем издању: Милан Кашанин, *Судбине и људи: огледи о српским њисцима*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2004.

¹² Милан Кашанин, предговор у: Јован Дучић, *Песме*, приредио Милан Кашанин, Београд: Српска књижевна задруга, 1968, стр. VII–[XXXVI]

¹³ Милан Кашанин, *Јован Дучић* (Сусрети и писма 4), Летопис Матице српске, књ. 406, св. 6, април 1968, стр. 559–574.

¹⁴ Милан Кашанин, *Сусрети и њисма*, Нови Сад: Матица српска, 1974. Цитати у раду наведени су према следећем издању: Милан Кашанин, *Сусрети и њисма; Пронађене сивари; Мисли*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2004.

турне идеологије скрајнутог историчара уметности и књижевности, поред преиспитивања владајућих доминанти и признатих континуитета, јесте књижевна рехабилитација неких од водећих имена међуратних уметничких токова и превредновање њиховог дела. Са тим циљем, негујући и свесрдно се залажући за културу духа, Кашанин је у својим позним годинама, свдећи животне рачуне, писао о Дучићу, доследно га сматрајући репрезентом културног модела грађанске епохе.¹⁵ За нашу културну ретроспекцију немале су отуда Кашанинове заслуге да Јована Дучића својим по много чему апартним, али уверљивим есејима уврсти у канон српске књижевности, посебно у периоду када је то из политичких разлога можда био и пример субверзивног чина.

Аналитичко-синтетички прошавши кроз целокупан Дучићев опус у превратничком критичком есеју „Усамљеник“, Кашанин није понудио само закључне оцене о његовом књижевном раду, него је мапирао и културна тежишта која се у његовој књижевној мисли оспољавају. Изврсно познавање заоставштине књижевника омогућило му је да есејистички удубљено јукстапозиционира готово сваки појединачни аспект његове поетике у правилном естетичком и књижевноисторијском поретку. У опису Дучићевог развојног пута, Кашанин укључује више различитих фактора: антропогеографски, политички, историјски, културни, књижевни. Дучићево стваралаштво, према оцени аутора огледа, следило је динамику и логику његове животне путање. Полазећи са те позитивистички успостављене критичке платформе, Кашанин дефинише етапе, тематска упоришта и стилска обележја ауторске поетике, од сентиментализма, преко достојанствене и помало дистанциране националне интроспекције, до зрелих лирских и прозних медитација о насушним питањима човека и света, синтетизованих у *Лирици*, која, према Кашаниновом емфатички изреченом уверењу, стоји на висини светски најпризнатијих остварења. На аксиолошким критеријумима заснива поуздану периодизацију Дучићевог стваралаштва:

„Књижевне фазе Дучићеве излазе једна из друге не може бити природније, као што година излази из године. У првој, која настаје после првих покушаја и која иде од 1900 до 1910 по прилици, кад су настале *Сенке по води*, *Душа и ноћ*, *Јагрански сонети* и *Дубровачке њојме*, којима су се потом придружили *Царски сонети* и *Моја оџаџбина*, Дучић је песник чији је таленат изузетан, али у орбиту националног, не европског песништва. У другој фази, која настаје 1910 по прилици достиже свој високи домет између 1920 и 1930, кад су настале *Јуџарње њесме*, *Сунчане њесме*, *Вечерње њесме* и *Песме љубави и смрти*, да им се придружи на крају *Лирика*, Јован Дучић се упутио у песнике светске вредности.“¹⁶

¹⁵ Посреди је модел *афирмативне културе*, која, према социологу Херберту Маркузеу (Herbert Marcuse), сложене културне односе разрешава у корист високих хуманистичких идеала – превасходно човечности као фундамента сваке (народне) културе – и унутрашње слободе сваког појединца која се историјски оспољује. Такав модел одолева цивилизацијским сменама и потврђује се у свим облицима културне историје. Видети: Herbert Marcuse, *Kultura i društvo*, prevod Olga Kostrešević, Beograd: Beogradsko grafičko-izdavački zavod, 1977, str. 51–51.

¹⁶ Милан Кашанин, *Судбине и људи*, стр. 234.

Доследно раним критичким опсервацијама Кашанин и у свом сумарном огледу и поетичким и стилским карактеристикама Дучићевог опуса наглашава да, иако лепих и моћних стихова има у српској књижевности и пре овог песника, „лепота речи као засебна естетичка категорија улази у нашу књижевност са Јованом Дучићем“.¹⁷ Такође, сматрајући Дучића језичко-стилским превратником у модерном књижевном изразу, Кашанин овом приликом скреће пажњу на то да је овај стваралац поред поезије у естетском погледу реформисао и домаћу путописну прозу и есејистику „и мисаоно, и речнички, и стилски“,¹⁸ што су свакако потврдила и потоња истраживања Дучићевог дела.

Премда коментарише и градира разлике у песничком поступку и естетским својствима у односу на раније стваралачке фазе, Кашанин се не устручава да Дучићеву *Лирику* окарактерише као крајњи домет његовог песништва:

„Нигде Дучић није тако нескривен, отворен, лишен сујете, емоционалан, човечан, нити је где тако мало књижевник, писац, као у тим песмама. Преставши бити песник љубави и природе, преставши бити и песник отаџбине, ослобођен времена, он не говори више о људском животу, већ о свом, и не говори о туђој смрти, него о својој.“¹⁹

Дучићеве последње песме у Кашаниновој импресионистички интонираној интерпретацији препознате су као велика завршница „једног дугог богатог живота и последње речи једног великог песника“. Тај духовно-естетски узлет на концу песникове животне путање у Кашаниновом критичком осврту бива жанровски ситуиран: „Никле у сутону измирења, пред напуштање света, Дучићеве последње песме, непрегледно светле, имају мисаону и звучну лепоту псалмодија црквених мелода.“²⁰ Таквим интермедијалним увидом истакнута је узвишена сугестивност опроштајних уједно и тестаментарних исказа „кнеза српске поезије“.

Саобразивши песников психолошки и културни портрет са његовим песништвом Кашанин износи недвосмислени закључак да „оно што је велико у њега, то није темперамент, коме се ми обично дивимо у једног песника. Велика је његова мирноћа, мисаоност, која не пламти, него светли“.²¹ Он је, према Кашанину, песник који не заноси и не очарава читаоца, већ који га задивљује савршеношћу форме, лепотом израза и дубином мисли. Наравно да ће представа о Дучићу, коју је током времена уцеловио његов савременик и поштовалац, задобити свој књижевноисторијски обрис, као аргумент критичаре неопозиве објективности: „Посматран историјски, Дучић је, и као песник и као моралист, наследник хуманиста XVIII и класичара из прве половине XIX века. Проблеме који су њега привлачили потпуно су игнорисали наши романтичари и реалисти“.²² Не треба, стога, пренебрегнути ни Кашаниново естетички проницљиво ситуирање Дучићевог стваралаштва у књижевно-

¹⁷ *Нав. дело*, стр. 237.

¹⁸ *Истио*, стр. 238.

¹⁹ *Истио*, стр. 236.

²⁰ *Истио*.

²¹ *Истио*, стр. 237.

²² *Истио*, стр. 241.

историјски низ: „Луцидног интелекта и будних чула, церебралан и медитативан песник, у кога нема осећања које није процеђено кроз сито размишљања, и за кога је закон пропорција главни закон мисли, Јован Дучић је наследник класичара, не романтичара.“²³

Сматрајући да Дучић није ни масовни човек ни масовни песник, Кашанин врло похвално пише о сублимацији историјских тема у циклусу „Моја отаџбина“, којом се у правилној градацији, акцентују кључна места постојања српског народа у времену:

„У својим родољубивим стиховима, Дучић не преполовљује историју, не дели је механички на прошлост и садашњост, он једнако глорификује претке и потомке. У његовим очима, борци у бици код Куманова, на Брегалници, на Добљом пољу, и мученици на острву Виду, нису мањи хероји од оних који су пали код Велбужда, на Марици и Косову. По њему, ми нисмо народ на крају пута кроз историју, него на почетку, и наша прошлост није већа но наша будућност.“²⁴

Као стваралац и књижевни мислилац чији су естетички параметри и захтеви (концизност, мера, концентрација, култивисан укус, биран речник и узвишене теме) умногоме подударни са Кашаниновим, Дучић је у очима овог историчара уметности и књижевности на нивоу највећих европских писаца свога времена, чак и онда када одступа од властитих естетичких принципа. Посебно место у историји српске културе песник родом из Херцеговине завређује својим префињеним осећајем за језик:

„Умео је да оцени и осети сваку реч, и не само њен смисао, него и њену звучност и мелодичност – он је буквално уживао у сваком слогу своје изговорене или написане речи. Такав култ језика и речитости, такво богатство метафора и фигура као Јован Дучић имали су од српских писаца, мислим, само тројица: у средњем веку Доментијан, у доба барока Стефан Гавриловић Венцловић [sic] и, у периоду романтизма, Лаза Костић.“²⁵

Кашанинове реминисценције и критичка разматрања прожети су утиском да „не само у приватном разговору, него и у јавним изјавама, у својим есејима, у писмима, Дучић је указивао на потребу дисциплине и стрпљивог рада“.²⁶ Поред тога што га је сматрао врским књижевником и мислиоцем, Кашанин је у Дучићу видео идеални тип српског културног обрасца, интелектуалца високе духовне и стваралачке снаге и развијене социјалне интелигенције. Дучићева самоконтрола, непрестано духовно усавршавање, етичка скрупулозност, мисаона усредсређеност, суспрезање осећаја на рачун рефлексивности у изразу и естетике форме импоновале су естетичкој интуицији и културолошким начелима позног Кашанина. Тежња за општом култивацијом, у личном и јавном домену, која не слаби снагу темперамента већ га усмерава у правцу стваралачке активности, колико Дучићу и Кашанину, блиска је, на теоријском плану, њиховим савременицима Богдану Поповићу и Слободану

²³ *Истио*, стр. 237.

²⁴ *Истио*, стр. 233.

²⁵ Милан Кашанин, *Сусрећи и њисма; Пронађене ствари; Мисли*, стр. 61–62.

²⁶ *Истио*, стр. 61.

Јовановићу.²⁷ Таквим култивисањем духа напредовала би и српска култура. У есејистичким ретроспективама наш историчар културе своја становишта пројектује уназад као Дучићеве духовне поставке:

„За разлику од већине његових савременика, Дучића је интересовао не само степен учености и даровитости наших људи, него и интелектуалне неподмитљивости, – за њега се ничија личност није састојала само од талента и памети, него и од моралног држања. [...] Не мирећи се са свакидашњицом и просечним светом, Јован Дучић је, као и толики велики песници – као Гете, као Његош, као Лаза Костић – делио личност од гомиле, нацију од народа, идеје од људи, и имао једну меру за прошлост и садашњост.“²⁸

Отуда подвлачи да је Дучићев однос према малограђански обојеној садашњости устројен по мерилима часне и чојствене прошлости:

„Осећање величине наше прошлости било је удружено код Дучића с никад и ничим помућеним гледањем на садашњост. У догађајима од 1912–1918 он је, још за њихова збивања, видео легенду, у живим државницима и владарима одсјај њихових великих претходника. У свагдањем животу нико се није више од њега клонио подлих људи, нити о свету отпорном на уљућен живот говорио са више очајања. [...] Као и у књижевности, Дучић ни у дневном животу није подносио нискост и праштство.“²⁹

Управо у нешто интимнијем и непосреднијем тону који, према жанровским конвенцијама, преовлађује у мемоарском запису у књизи *Сусрећи и њисма*, Кашанин истиче Дучићеву доследност и целовитост личности. Неуморно набраја примере не само Дучићеве књижевне културе, него и примерног јавног наступа, чиме, у себи својственом полемичком духу, саставља одбрану песника од ранијих напада да је претенциозан и ненародан. У његовој идеализованој представи коју генерише сећање, Дучић је „само желео да буде европски грађанин у чијем понашању нема ничега вулгарног и светски песник у чијој поезији се не налази ничега фолклорног“.³⁰ Одуживши, према Кашанину, „дуг народу“ у младости, овај песник и дипломата се „живећи на страни и прилагођавајући се међународној клими, одрекао атмосфере севдалинки и духа гусала“, и „напустио обичаје малограђанскога света“. Међутим, примећује да упркос настојању да се еманципује од локалних наслеђа, у Дучићу се сачувала „силуета човека са Оријента, – у држању главе и у ходу, у цртама лица, у говору,

²⁷ Видети: Слободан Јовановић, *Из историје и књижевности* II, Сабрана дела Слободана Јовановића, том 12, приредили Радован Самарџић и Живорад Стојковић, Београд: БИГЗ – Југославијапублик – Српска књижевна задруга, 1991. и Богдан Поповић, *Листићи* и други чланци, приредио Иво Тартаља, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2001.

²⁸ Милан Кашанин, *Сусрећи и њисма; Пронађене ствари; Мисли*, стр. 63.

²⁹ Милан Кашанин, *Судбине и људи*, стр. 227.

³⁰ Милан Кашанин, *Сусрећи и њисма; Пронађене ствари; Мисли*, стр. 59.

у укусу“.³¹ На песниковом духовном контрасту с једне, а културолошком амбигвитету с друге стране, Кашанин конципира образложење његовог доследног патриотизма:

„Дучић је сав живот провео у иностранству, али је мислим ипак био присутан у Србији. Срећан што је из Требиња које је имало, не једанпут, пресудну улогу у српској историји, Дучић је једнаким очима гледао на све српске земље, стављајући изнад свих Србију и изнад свега национално јединство (‘Отацбина није тло, ни племе, ни језик, него колективни дух једног народа’). Његово гледање на нашу судбину, не у једном тренутку и у једном крају, него свуд и кроз сву историју, било је у њега колико одређено толико непроменљиво.“³²

На трагу такве идеолошке (само)пројекције, за Кашанина је Дучић, као „бранилац аутономије и чистоте песничког израза“, уједно био и „бранилац култивисаног друштва“:

„За њега, у нашој прошлости није било само хајдучких дружина, него и интелегентног света, ни само јуначких гестова и подвига, него и цивилизацијског рада. Насупрот малодушним скептицима и затрованим критичарима наше прошлости – којима нису велики ни српска земља, ни српски народ зато што су они мали – Јован Дучић је, и у стиховима и у прози, указивао у нашој историји не на мале, већ велике личности, и не на мрачне, већ светле тренутке. Тражећи у прошлости ослона себи и свом нараштају, он је био поносит што је један владар његовог народа ковао новац на коме је уз име Стефан стојало на латинском цар Римљана, *imperator Romeiorum*.“³³

Чак и када отворено примећује Дучићево оскудно и једнострано познавање српске средњовековне културе, не само услед недостатка интересовања, већ и стања у просветно-културним институцијама током песниковог формативног, али и зрелог периода;³⁴ чак и када у његовим „Царским сонетима“ види историјску површност и претеривање у коришћењу стилских средстава; чак и када запажа одсуство православне духовне баштине у његовим књижевним медитацијама, Кашанин ипак проналази начин да објасни његово културно стасавање. Са сувереним познавањем духовног упоришта и опредељења њему драгог песника, путописца и књижевног мислиоца, Кашанин без двоумљења тврди да: „Ближи Риму но Византу, Французима но Русима, паганству но хришћанству, Јован Дучић је изразито медитерански човек латинске културе.“³⁵

Персоналистичком методом изналазећи човека иза текста, Кашанин је у Дучићевој књижевности препознавао фигуру усамљеника. Слично је запазио и у непосредном контакту са песником. Усамљеност, поред стила живота, очигледно, према Кашаниновим изреченим и прећутаним смерницама, резултат је и дубине мисли, прожетости са природом и сопством, која сваког ствараоца одгурује од друштва, пословично са недовољно слуша за његове потребе и понуде. Усамљеност, у светлу културолошке критике, исходи и из иноко-

³¹ *Истио*.

³² Милан Кашанин, *Судбине и људи*, стр. 226.

³³ Милан Кашанин, *Сусрећи и њисма; Пронађене сивари; Мисли*, стр. 62.

³⁴ *Истио*.

³⁵ Милан Кашанин, *Судбине и људи*, стр. 227.

сног статуса који је Дучић уживао и чија је био жртва. Јер, да би појединац био припадник света и историје није довољна само његова култивација, већ и самокултивација средине у којој егзистира и за коју ствара, што Дучић није имао срећу на прави начин да искуси, а ни Кашанин о тој промени да посведочи неколико деценија касније. Дучићеви квалитети, можда и хировитости, својствене сваком уметнику, у Кашаниновој изоштренијој оптици остављале су људе из окружења, иначе подозриве, неретко и малициозне, недотакнутим и неубеђеним.

Да би се употпунила представа Дучићеве приватне личности која се манифестовала у непосреднијем контакту, ваља издвојити и Кашаниново живо сећање на боравак у Амстердаму 1931. године поводом међународног конгреса Пен-клуба. Тада је млади српски књижевник имао прилике да више времена проведе са својим старијим и искуснијим колегом, али и са вајаром Иваном Мештровићем. Са евидентним даром за карактерологију потоњи мемоариста два великана тадашње књижевне и уметничке сцене пореди по супротности, остављајући иза себе живописну причу:

„И физички и духовно, Јован Дучић и Иван Мештровић су били различни. Лак у покрету и у духу, брз на речима и осмеху, Јован Дучић је, зрачећи ведрином, волео да стоји и да хода, и, прав и висок, да говори – у парадоксима и с хумором који није био без ироније – не само стога што треба и мора да нешто каже, него и зато што воли и уме говорити и жели да га слушају. Иван Мештровић, коме је више приличило да седи но да стоји, био је тром у покретима и спор на речима, али с тежином у мислима, непоколебљив у уверењу и упоран у одбрани, и говорио мало и опрезно, прећуткујући и оно што се очекивало да каже. Колико је један умео говорити, толико је други знао слушати.“³⁶

Потпуније разумевање места Јована Дучића у Кашаниновој књижевноисторијској пројекцији, али и у интимним реминисценцијама омогућава увид у неретку искључивост критичара приликом доношења суда о опсегу и трајности уметничких и животних постигнућа појединих стваралаца. Делимично оправдање крије се у Кашаниновој доктрини о естетској непролазности, тематско-мотивској и формалној непоновљивости једног дела, а са њим и његовог творца, посебно уколико је имао прилике да га лично упозна. Само уметник чије је целокупно дело прави изданак његове аутентичне личности, био би истакнута појава у матичној култури, а потом, као истински репрезент те културе, у светској књижевној или уметничкој заједници. Тражену изворност и генијалност у модерној књижевности, према Кашаниновом убеђењу, поседовали су Лаза Костић и Јован Дучић. За другог још бележи да је мислилац колико песник и да се он заједно са Његошем и Лазом Костићем чини свето тројство српске поезије: „Он нема њихов темперамент, али ни они немају његов рафинман. Ми немамо већих песника од њих тројице.“³⁷ Ипак, и поред свег поштовања према њиховим личностима, Кашанин њихово дело не би тако високо оценио да у њима није открио идеал оствареног и вечно живог духовно-уметничког света. Критичарева склоност ка пренаглашавањима, градирањима, поређењима и емфатичким исказима у истицању како би што

³⁶ Милан Кашанин, *Сусрећи и њисма; Пронађене ствари; Мисли*, стр. 91.

³⁷ Милан Кашанин, *Судбине и људи*, стр. 243.

уверљивије успоставио канон старе и нове српске књижевности или бар постојани пантеон изузетних личности у властитом културноисторијском систему, своје образложење задобија колико у естетској интуицији и културној идеологији критичара, толико у његовој мемоарској исповести. Управо одатле сазнајемо који су све контемплативни и искуствени наноси у свести једног посвећеног проучаваоца историје српске културе, али и субјективног есејисте, произвели његов укупан доживљај Дучићеве личности и његовог дела:

„Што се дани нашег живота више удаљавају, мали песници и мали људи које смо знали постају за нас све мањи и нејаснији, слично стварима, и најлепшим и најграндиознијим, које, са удаљавањем у простору, постају све незнатније. Као и сви велики писци и незаменљиви пријатељи, Јован Дучић, с временским удаљавањем, у мојим мислима се не смањује, већ постаје већи. Од свих песника које сам знао, нико за мене није био тако потпун човек и тако потпун писац.“³⁸

Овај осврт на Кашанинове личне и критичке опсервације о Дучићу није написан са циљем да поброји погрешке у тумачењу једног књижевног историчара или заблуде у посматрању приватне личности истакнутог српског песника и дипломате, већ да, помало и носталгично, укаже на грандиозност и изузетност обе личности – и критичара и песника. Кашанинове написе схватамо као сведочанство минулог и из нашег културног памћења дуго потискиваног времена, које је имало своје пропоненте, виновнике и жртве. Дучић је засигурно захваљујући осведоченим вредностима свога стваралаштва и личном харизмом био истакнутији међу њима. Отуда је његов млађи савременик и нескривени обожавалац осећао дужност да српској култури остави прилог о њему. Поред тога, дуговеки Кашанин је, контрапунктирајући мемоарским сећањима других Дучићевих савременика,³⁹ настојао да учини све што је могао да име и дело његовог драгог пријатеља буде осветљано, а тиме и незаобилазно у нашој културној ретроспекцији. А ми данас можемо са поуздањем тврдити да није мала његова заслуга.

³⁸ Милан Кашанин, *Сусрећи и њисма; Пронађене ствари; Мисли*, стр. 63.

³⁹ Овде превасходно мислимо на мемоарске радове Милана Јовановића Стоимировића и Јелене Скерлић Ђоровић, у којима је сећање на Дучића изнето не без вишка личног анимозитета и малициозности. Видети: Милан Јовановић Стоимировић, *Порирећи према живим моделима*, приредили Стојан Трећаков и Владимир Шовљански, Нови Сад: Матица српска, 1998. и Јелена Скерлић Ђоровић, *Животи међу људима: мемоарски записи*, приредила Зорица Хаџић, Нови Сад: Академска књига, 2014.

Jana M. Aleksić

DUČIĆ AS A SERBIAN CULTURAL IDEALTYPE
(Jovan Dučić in Memoirs and Milan Kašanin's Critical Essays)

S u m m a r y

During his literary criticism, Milan Kašanin repeatedly drew attention to the artistic achievements of Jovan Dučić's work. He wrote two essays on the character and work of Jovan Dučić, which are important for our history of literature. The first essay, "Usamljenik", was published in the *Letopis Matice Srpske (Chronicle)* in 1968, and soon after in the famous Kašanin's monograph of literary-historical reviews *Destiny and People* (1968). The text about Jovan Dučić was published as a preface to Dučić's *Poems*, as the 410th book of the 61st edition "Plavo kolo" of the publisher Srpska književna Zadruga (Serbian Literary Association). The second essay "Jovan Dučić", with elements of memoirs and literary criticism, was first published in the 406th volume of the *Letopis Matice Srpske (Chronicle)*, in 1970, and four years later in the book *Encounters and Letters*. By analyzing these essays, we illuminate and explain the collegial and friendly relationship between the two Serbian literary greats. In this way, we also systematize Kašanin's critical thought about Dučić's poetic, travel and essay opus. By a closer cultural-historical examination of the genesis of these writings, but also of their messages, we come to several key points of view of Kašanin's implicit cultural ideology, which he projects on the character and work of Jovan Dučić. In Kašanin's brave rehabilitation of the work of Jovan Dučić, the syncopated dynamics of an important course of Serbian cultural history in the ideologically overstretched 20th century can be recognized.